

WEBER'DE İKTİSADİ ZİHNİYETE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Yasemin Apalı

Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr.
Yaseminapali.35@gmail.com

Özet

Sosyolojinin birden fazla çalışma alanının kurucusu ve sosyolojinin ampirik bir bilim dalı olmasında önemli bir yeri olan Max Weber, aynı zamanda da iktisat sosyolojisinin de kuruculuğunu üstlenmiştir. Onun sosyolojisi daha çok akılcı-tarihselci bir çerçeve yer almıştır. Kapitalizmin ortaya çıkışından sonraki iktisadi söylemleri ve çalışmaları, onun iktisat sosyolojisinin ortaya çıkmasında önemli katkılarının olduğunu göstermektedir.

Weber'in modernizm yaklaşımı daha çok toplumsal, siyasal ve iktisadi sorunlar düzleminde oluşmuştur. Bu bağlamda onun iktisat sosyolojisi, dünya dinlerinin iktisadi etiğine dair kaleme aldıkları çerçevesinde genişleyen bir yapıya sahiptir. Bu durum ise onun moderniteyi, sadece yaşadığı dönemin Almanyası'nda değil evrensel bir boyutta iktisat sosyolojisi odaklı açıklama ve anlamlandırma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Kaleme aldığı önemli eserlerinde, dinlerin sadece sosyal yaşantıyı değil, aynı zamanda ekonomik yaşamı da şekillendirdiğini ifade eden Weber; bu çerçevede iktisadi etiğin zihniyetle ilişkisinin olduğunu ve bu durumunda sosyal ve siyasal alanın şekillenmesinde önemli etkilerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. İktisadi alanın yapısını çözümlerken sık sık zihniyet çözümlerine başvurmuştur.

Anahtar Kelimeler: İktisat, İktisat Sosyolojisi, İktisadi Zihniyet.

Alan Tanımı: Genel Ekonomi Konuları(İktisat Sosyolojisi)

A SOCIOLOGICAL VIEW TO ECONOMIC MENTALITY IN WEBER

Abstract

Max Weber, who is the founder of more than one field of sociology study and had an important place in sociology as an empirical science, is also the founder the sociology of economics. His sociology has a more rational-historical framework. The economic discourses and studies after the emergence of capitalism show that he has an important contribution to the emergence of economics sociology.

Weber's approach to modernism was mostly in the plane of social, political and economic problems. In this context, his sociology of economics has an expanding structure within the framework of his works on the economic ethics of world religions. This suggests that he is in an effort to explain and interpret modernity, focusing not only on Germany but on a universal dimension of economics sociology. In the important works that Weber wrote, he states that that religions shape not only social life but economic life at the same time; and shows that there is a connection with the mentality of economic ethics in this framework, and that in this case there are significant influences in shaping the social and political sphere. While analyzing the structure of the economic area, he often resorted to mind-set analysis.

Keywords: *Economics, Sociology of Economics, Economic Mindset.*

Jel Codes: *Z10*

1. GİRİŞ

Muhakkak ki 19. yüzyıl hem bilim adına, hem siyaset adına hem de diğer alanlarda pek çok gelişmenin yaşandığı, önemli değişmelerin gözlemlendiği bir yüzyıl olmuştur. Özellikle Batı toplumlarında insana ve topluma dair makro ve mikro düzeyde meydana gelen değişmeler ve gelişmeler, aynı zamanda da çeşitli bilim dallarına konu olmuştur. Böyle bir dönemde Weber ve diğer sosyal bilimcilerin topluma dair analizleri sonraki dönemlerde de önemli izler bırakmıştır.

Sosyal bilimler içerisinde yer alan birçok alanda adından bir şekilde bahsettiren Weber, 20. yüzyıl düşünce dünyasında çok yönlülüğü ile tanınmış önemli bir hukukçu, tarihçi, iktisatçı, felsefeci ve sosyologdur. Sosyolojinin ampirik bir bilim dalı olmasında önemli katkıları bulunan Max Weber, aynı zamanda iktisat sosyolojisinin de kuruculuğunu üstlenmiştir. Kapitalizmin ortaya çıkışından sonraki ekonomiye dair söylemleri, onun iktisat sosyolojisinin ortaya çıkmasında önemli katkıların olduğunu göstermektedir. Modern Batı toplumlarının

geleceğine dair duyduğu kaygılar, onun sosyal alanların neredeyse tamamı üzerine eğilmesine ve bu alanlardaki açıklamalarının köklü bir geleneğin başlatıcısı olmasına neden olmuştur. Diğer sosyal bilimcilerin aksine, modern Batı toplumlarının çöküş sürecinde olmadığını düşünmesi ve bu tarz düşünenlerin de duruma tek taraflı yaklaşımlarını deyim yerindeyse çürütmeye çalışması, onun klasik döneme damgasını vurmasıyla sonuçlanmıştır.

Weber'in hemen hemen sosyolojinin alt dallarının öncüsü rolünü üstlenmesindeki en önemli neden, onun moderniteyi bütüncül bir yaklaşımla açıklamaya çalışmasıdır. Toplumsal konulara akılcı bir şekilde yaklaşması ve özellikle modernitenin evrensel bir çerçevede ele alınması gerektiği üzerinde ısrarla durması, iktisat sosyolojisinin de doğmasına zemin hazırlamıştır. 19. Yüzyılda Marksizmin yükselişe geçmesi ve pozitivizmdeki anlam aşınması, Weber'in yaşadığı dönemdeki toplumsal problemler için çareler üretmeye başlama çalışması, iktisat sosyolojisinin kurulmasında ve gelişmesinde çok önemli görülmektedir.

2. MAX WEBER'İ ANLAMAK

21 Nisan 1864 tarihinde Prusya'nın Erfurt kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Westphali'de tekstil ticareti ve üretimi ile uğraşan bir aileden yetişme hukukçuydu. 1882'de Max Weber yüksek öğrenimine Heidelberg Üniversitesi'nde başladı. Hukuk Fakültesine yazıldı, bunun yanı sıra tarih, ekonomi, felsefe ve teoloji derslerini izledi. Öğrenci örgütünün törenlerine ve tartışmalarına katıldı. 1883'de Heidelberg'de üç dönemlik bir eğitimden sonra önce asker, sonra subay olarak Strasbourg'da bir yıl askerlik yapar. 1884'de Max Weber Berlin ve Göttingen Üniversitelerinde eğitimini sürdürür. 1889'da Berlin'de hukuk doktorasını Ortaçağda Ticari Girişimlerin Tarihi üzerine bir incelemeyle alır. İtalyanca ve İspanyolca öğrenir. Berlin barosuna kaydolur. 1891'de Berlin Hukuk Üniversitesi'nde doçent olarak göreve başlar. 1892'de Doğu Almanya'daki tarım işçilerinin durumu ile ilgili raporunu tamamlar. 1894'de Max Weber Fribourg Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörü olur. 1896'da Heidelberg Üniversitesi'nde Knies'in emekliliği ile boşalan kürsüyü kabul eder. 1897'de ağır bir sinirsel hastalık dört yıl boyunca her türlü çalışmayı durdurmasına yol açar. Sıkıntısını yatıştırmak için İtalya, Korsika ve İsviçre'ye gider. 1899'da Alman Birliği Derneği'nden ayrılır. 1902'de Heidelberg'de eğitime

yeniden başlar, ama eskisi kadar canlı bir üniversite yaşamına sahip olması olanaksızdır. 1904'de toplum bilimler kongresine katılmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gider. Yeni Dünya onu çok etkiler. Saint-Louis'de Almanya'da kapitalizm ve kırsal toplum üzerine bir konferans verir. 1916-1917 döneminde Brüksel, Viyana ve Budapeşte'de çeşitli resmi görevlerde bulunur. Alman yöneticilerin savaşın genişlemesini önlemeye ikna etmeye çalışır, ama aynı zamanda Almanya'nın dünya politikasına yönelmesini ister ve Rusya'yı asıl tehlike olarak görür. 1919'da Münich Üniversitesi'nde Brentano'nu yerini almak üzere bir kürsü kabul eder. 14 Haziran 1920'de yaşama veda eder (Aron, 2000: 451-452).

Weber'in çok yönlülüğünü anlayabilmek için, onun yaşadığı dönemin Almanyası'nı iyi anlamak gerekmektedir. Çünkü onun çok yönlü ve çok boyutlu olmasında öncelikle tarihi süreç içerisinde ne gibi etkilere maruz kaldığını bilmek gerekmektedir. Weber'in yaşadığı dönemde Alman sosyolojisinin temel özelliklerinden ilki, Hegel'in ortaya koyduğu devlet (Staat) organize olmayan (Gessellschaft) arasındaki ayrımın genel manada kabul görmesidir (Öztürk Karagöz, 2003: 33). Yani birey, genel olarak toplumla iç içe yaşayıp bütünleştiği oranda özgürdür ki burada bireyin devlet içerisinde erimesi söz konusudur. Devlet ile toplumun bütünleşmesi Hegel düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Hegel'in bu anlayışı daha sonra diğer Alman düşünürleri gibi Weber'i de etkisi altına almıştır. Böylelikle Weber de Hegel'den etkilenecek devlet bütünlüğü ve otoriteye dair düşüncelerini sosyolojisine taşımıştır.

Weber'in sosyolojisinde Alman İdealizminin izlerini görmek mümkündür. Duruma sosyo-tarihsel açıdan bakıldığında, dönemin Almanyası ile diğer Avrupa ülkeleri arasında bir takım farklılıkların olduğu tarihsel bir gerçekliktir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'yı saran bölünme hareketleri elbette ki Almanya'nın bölünmesinde ve 19. Yüzyılda milliyetçilik anlamında Avrupa'dan daha farklı bir süreç ve anlayış takip etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Alman ruhunun farklı ve yüce bir mahiyeti olduğu anlayışı Alman İdealizmini doğurmuş; Alman ruhu yüceltilmiş ve dünyayı yönetmesi ideolojisine kadar işi abartma boyutuna götürmüştür (Öztürk ve Karagöz, 2003: 36). Alman ruhu olarak nitelendirilen düşünce tarzı diğer Avrupalılardan düşünce bazında daha farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan Alman sosyal yaşamı İdealizmin etkisiyle belirli bir sosyal tabakanın doğmasına neden olmuştur. Alman İdealizmi gerek toplumsal anlamda gerek de devlet anlayışında

gerek ulusal anlamda etkili olamamış ve pratikte bir takım problemlere çözüm getirememiştir. Alman İdealizminin temel prensiplerinden biri olan devletin adeta kutsal olarak addedilmesi ve halkın bütüncül bir şekilde varlığını sürdürmesi, sınıflar arasındaki eşitsizliğin giderilmemesine ve ardından ideolojik olarak bölünmelere yol açmıştır.

Weber'in moderniteye dair izahatı, sadece sosyolojik bir bakış açısıyla değil, gerek hukuk, gerek iktisat, gerek de felsefi bir bakış açısıyla ve bütüncül yaklaşımla gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl modern Batı toplumlarında meydana gelen durağan ilerlemeyi, ön yargı ve yanılsamalardan koparak anlamının yol gösterici rolünü üstlenmiştir. Bu yönüyle Weber, dönemindeki diğer sosyal bilimcilerden ayrılmaktadır.

Yaşadığı dönemin Almanyası; hukuk, iktisat ve sosyoloji alanlarında birçok kuramın geliştiricisi olması boyutunda önem kazanmasına neden olmuştur. Pozitivizmin ve idealizmin dönüşüme uğramasından rahatsızlık duyan Weber, Aydınlanmanın geleneklerini canlandırarak, modern Batı'nın daha sağlıklı bir biçimde ilerleyeceğini vurgulamıştır.

Weber bir yandan sosyoloğun incelediği konuya değer yargısını koymaması gerektiğini vurgularken bir yandan değer yönelimliliğinden kaçamayacağını da vurgulamaktadır (Çelebi, 2007: 173). Değerlerimiz çalışmalarımızda bizleri bir takım önceliklere sevk edebilmektedir. Bu durum aslında Weber için iyidir, çünkü yapılan çalışmayı belirli sınırlar ve kalıplar içerisine hapsedmez. Aksine yazarın ufkunun genişlemesinde ve çalışmanın sınırlarının daha geniş bir platformda yer almasında yardımcı olur. Bu durum ise Weber'in çalışmalarında aslında bilim insanının objektif olması gerektiği tezini çürütür nitelikte görünmektedir.

3. WEBER'DE İKTİSADİ ZİHNİYETE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

3.1. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'na Kısa Bir Bakış

Weber'in ilk dönem akademik yazıları hukuk ve iktisat tarihi ile ilgilidir. Weber'in 1891'de yazdığı tezde de olduğu gibi bütünüyle teknik ve akademik gözükten çalışmalar, geniş toplumsal ve siyasal imalara sahipti. Bu tezde Weber, dönemindeki bazı bilim adamları tarafından tutulan; Roma'nın iktisadi tarihinin biricik bir olaylar kümesi ve bütünüyle diğer durumlardan türetilen kavramlar çerçevesinde kavranılamayacağı görüşünü reddederek; Roma'nın toplumsal ve

iktisadi yapısında, sonraları Ortaçağ sonrası Avrupa'da kapitalizmin oluşması olarak ayırdedilecek niteliklerin bazılarını görmekteydi (Giddens,1999: 11).

Weber'in sosyolojik teorisi daha çok Marx'ın teorisine karşı geliştirilmiş yeni bir yorumlama biçimi olarak adlandırılabilir. Çünkü Weber, Marx'ın kapitalist toplumu analiz için kullandığı belirleyici ekonomik temel tezine karşı mesafelidir (Giddens, 2005: 64). Weber'e göre kapitalizm, sadece ekonomi temeli üzerine inşa edilen ve akabinde ortaya çıkan sosyal sınıflar değildir. Kapitalizm rasyonel bir şekilde ekonomik etkinliklerin sürdürülmesi ve bu rasyonellik neticesinde oluşan kapitalist ruhun varlığıyla ilgili bir durumdur. Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu adlı eseri ise bu durumun ayrıntılı bir şekilde açıklanmasını bakımından büyük önem taşımaktadır. O, kapitalizmin neden Avrupa'nın merkezinde ortaya çıktığı ve geliştiği ile özellikle ilgilenmiştir. Kapitalizm Avrupa'da ortaya çıkmadan önce orası birçok medeniyetten çok daha geri durumdadır. Weber bu durumu aydınlatmak için kapitalist sanayi etkinliğini daha önceki ekonomik etkinlik türlerinden ayıran faktörleri ortaya koymaya çalışmıştır (Giddens, 2005: 64).

İlk defa 1904-1905 yılları arasında makale şeklinde yayımlanan Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu, Weber'in ilk önemli sosyolojik incelemesidir. Eşsiz bir toplumsal formasyonun, modern Avrupa kapitalizminin sosyolojik analizi probleminde eğilmekle birlikte, onun tarihsel gelişmesini ideal tip yöntemine bağlı kalarak açıklamaya çalışmıştır (Swingewood, 1998: 182). Weber'in Protestan Ahlakını kaleme almasından sonra, onun için yeni bir dönemin açıldığı düşünülmektedir. Çünkü Weber, yazılarında toplum kavramından daha ziyade kültür kavramına vurgu yapmış, tarihsel bakış açısından uzaklaşıp sosyolojiye doğru bir yönelme göstermiştir. Protestan mezhebi ile kapitalizm arasındaki ilişkinin incelenmesi Weber perspektifi ile hem tarihsel açıdan hem de sosyolojik açıdan ortaya konulan metodolojik bir uygulamadır.

Bu eser, Weber'in modern toplumun doğuşunu açıklamaya yönelmesini resmetmesinin yanı sıra artık iktisat tarihinden sosyolojiye doğru geçiş yaptığının ve Protestanlığın doğuşu ekseninde iktisadi etiğin sosyal yapıları anlamada bir işlevi olduğuna vurgu yapmaktadır (Sunar, 2012: 24). Max Weber'in genelde tarihi materyalizmi reddettiği ve ekonomik davranışları dinlerle açıklamaya çalıştığı dile getirilmektedir. Ancak Weber'in düşüncesi çok daha başkadır. O çeşitli toplumlardaki insan davranışlarının bu insanların varoluş konusundaki genel anlayışları çerçevesinde anlaşılabilir olduğunu; dinsel dogmaların ve bunların yorumlarının dünyanın bu görüşünün ayrılmaz parçası olduğunu,

bireylerin ve grupların davranışlarını ve özellikle ekonomik davranışlarını anlamak için bunları anlamak gerektiğini kanıtlamak istemiştir (Aron, 2000: 419). Buna ilaveten dinsel anlayışların ekonomik davranışların belirleyicisi olduğunu ve bu bakımdan toplumların ekonomik olarak değişmelerinin sebeplerinden biri olduğunu vurgulamıştır.

O tıpkı toplumsal olgularda olduğu gibi ekonomide de genelde tek bir neden bulmanın zorluğu ve olanaksızlığı üzerinde durmuş ve bunu kaleme aldığı Protestan Ahlakında özellikle vurgulamıştır. Ekonomik yaşamın yeryüzü nimetlerine uzak duran bir tarzla ussallaştırılmasını hiç göz önüne almayıp, modern kapitalizmin tek nedeni olarak sermaye birikiminin kabul edilmesinin olanak dışı olduğunu gösterir (Bottomore&Nisbet, 2006: 253). Ona göre Reformu sadece ekonomik nedenlerle açıklamak ya da Reformun ruhunu kapitalizmin doğuşundan tek başına sorumlu tutmak, nedensel çoğulculuk kavramına ters düşmektedir. Weber'e göre ekonomik nedenlerin dışında da pek çok neden siyasal, dinsel hukuksal, tarihsel vb. etkenler, kapitalizmin doğmasında ve gelişmesinde etkili olan unsurlardır.

Protestan Ahlakında Weber, ekonomi ile din arasında köklü bir bağın bulunduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

“En zenginlerin büyük bir çoğunluğu, imparatorluğun doğal kaynaklar bakımından ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş alanları, özellikle de zengin şehirlerin çoğu, 16. yüzyılda Protestanlığı kabul etmiştir; bunların etkileri bugün, Protestanların ekonomik kavgada var olmalarını sağlıyor. Fakat bu durum, o zamandan beri şu tarihi soruya muhataptır: ekonomik olarak gelişmiş bölgelerde, aynı zamanda kilise devriminin gerçekleşmiş olması, nasıl açıklanabilir? Bunun cevabı, elbette, basit değildir. Ekonomik alanda geleneksellikten kurtulma, hem dini geleneğe hem de bütün geleneksel otoritelere başkaldırma eğilimini destekleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Weber, 2009: 22).”

Max Weber burada özellikle şu konuya dikkat çekmek istemektedir: Reform kavramından anlaşılanın sadece kilisenin acımasız otoritesinin bireylerin ve toplumun hayatı üzerindeki etkisinin tamamen kaldırılması anlamında olmadığını vurgulamaktadır. Var olan kilise otoritesinin farklı bir biçimde ve anlamda değişmesi olarak anlaşılması gerektiği üzerimde durmaktadır. Pratik alanda az hissedilen ve genelde biçimsel olarak var olan, toplumsal yaşamın tüm alanlarında

gözlemlenebilir olan ve oldukça güçlü bir otoriteye yerini bırakması anlamında bir değişme ve değiştirmeden söz edilmektedir. Bu durum ise ekonomik anlamda güçlü insanlar tarafından hoş karşılanabilmektedir.

Protestan Ahlakında Weber'in tespit ettiği konulardan biri de, Katoliklerin Protestanlara nazaran eğitim ve yüksek okul okumaya daha fazla önem vermeleridir. Katolikler insan bilimleri öğreten okulların sağladığı eğitimi tercih ederlerken; Protestanlar ise genelde teknik alanda, iş ve ticari mesleklere hazırlayıcı yüksek okullar meyil göstermektedirler. Yüksek okul bitirdikten sonraki çalışma yaşamı da her iki mezhep mensuplarının farklı alanları tercih ettiklerinin bir göstergesidir. Bu durumda, şüphesiz şu nedensel ilişki ortaya çıkmaktadır: Ülkenin dini havası ve aile çevresinin yönlendirdiği eğitim ile kazanılan ruhsal özellikler, kişinin meslek seçimini ve daha sonraki mesleki kariyerini etkilemektedir (Weber,2009: 23-24). Daha önce belirttiğimiz gibi Weber kapitalizmin Avrupa dışına çıkmaması ve orda gelişmesinin en önemli nedeni olarak Kapitalist ruhu göstermektedir. Çünkü kapitalist ruh servetin biriktirilmesi düşüncesine ve yaşam tarzına bağlıdır. İnsanlarda servet ne kadar çok ise refah, güç, rahatlık, güvenlik ve haz duyguları o kadar fazla olmaktadır. Genelde insanlar serveti yani para biriktirmeyi kendi rahatı ve her açıdan daha huzurlu olmak için ister. Ancak kapitalist ruhun yol göstericiliğinde gerçekleştirilen servetin biriktirilmesi durumu daha farklıdır. Kapitalist ruh servet birikimini lüks yaşam koşulları için değil, aksine ahlaki bir görev olarak tutumluluk adına gerçekleştirilmeyi öngörmekte ve bunun için birey ne kadar zengin olursa olsun üretken ve çalışkan olmalıdır (Giddens, 2005: 64). Kişinin kendi rahatı ve mutluluğu için tüketmesi yerine çok çalışmayı tercih etmesi kökeninde hiç de rasyonel görünmemektedir. Ancak Weber'e göre bu şekilde çalışıp servet biriktirme düşüncesinin yani kapitalist ruhun temelinde din vardır. Özellikle ticaret hayatın gelişmesinde de Protestanlığın oldukça önemli bir rolü vardır. Diğer mezhepler karşısında özellikle Katolik mezhebinin karşısında kurtuluşa giden yolun çok çalışmaktan ve servet biriktirmekten geçtiğini ilan eden Protestan mezhebi, kapitalizmin Avrupa'da daha hızlı bir şekilde gelişmesine ve sadece Avrupa ile sınırlı kalmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Protestan Ahlakı'nda Weber'in kapitalizmi tanımlaması Marx'a nazaran bir takım farklılıklar içermektedir. O; kapitalizmi, yalnızca Batı ülkelerinde bulunan ve tasarruf etmek amacıyla kara yönelik bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak yorumlamaktadır (Özlem, 2001; 156). Özellikle Calvinci bakış açısıyla "tasarruf" ve "biriktirme" kapitalizmin doğuşunda en önemli etkidir. Ancak Calvenizm

başlı başına kapitalizmin doğmasında ve gelişmesinde tek etken değildir. Tarih ve topluma dair karmaşık olay ve olgular dizisi de diğer etkenler arasında yerini almaktadır. Bu bakımdan modern kapitalizmin dayandığı rasyonalite ile daha önceki spekülasyonlar içeren önceki kapitalizmin bir fenomen olarak birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Evin ve iş yeri muhasebesinin tamamen farklı şeyler olduğunu dile getiren Weber, modern kapitalizmin “ruhu” insanın doğal varsayılan haz, konfor ya da arzularını tatmin etme arayışında yatmaz; çünkü modern kapitalistler bir “mesleği” izler ve öz denetim ve kendinden feragat etme ruh hali içerisinde bir “görevi” icra eder şeklinde bir açıklama ile rasyonelleştirilen bir kapitalizmden bahsetmektedir (Ringer, 2006: 202). Buna bağlı olarak Protestan riyazetçilerin (ascetics) dinsel inançları ile modern kapitalizmin seküler kültürü arasındaki ilişkinin düz bir çizgi sergileyen bir ilişkiyle hiçbir alakasının olmadığını ısrarla savunmuştur (Ringer, 2006: 203). Seküler bir haz peşinde koşmak ve başarmanın yerine psikolojik ve dinsel temellere dayandırılan tutum ve davranışlarla kendini gösteren rasyonelleştirilmiş bir modern kapitalizmin, Tanrı’nın uğrunda çalışmaya dönüştürülmesi Weber için seküler faydacılık halinde ele alınmıştır. Weber’in Protestan Ahlakı’nda dile getirdiği ekonominin tarihsel koşullar ve tecrübelerin din ile ilişkisinin ortaya konulması, onun “ideal tip”in Protestan yönelimlerini nasıl ve ne şekilde tanımladığının bir göstergesidir.

3.2. İktisadi Zihniyet ve Din

Dinin ekonomik olaylar üzerindeki etkilerini araştıran Max Weber, kapitalizmin Avrupa’da ortaya çıkması ve gelişmesinin müsebbibi olarak gösterdiği Protestanlık üzerine olan analizleri neticesinde, modern kapitalizmin ortaya çıktığını ve din ile ekonomik olaylar arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir. Weber’e göre, Kalvinist, Pietist, Baptist ve Metodist Protestan çevrelerin yaşayışında beliren Püritanizm şeklindeki bir “asketizm” (zahitlik) anlayışı, Avrupa’da kapitalist zihniyetin ortaya çıkışının temel faktörü olmakla birlikte; XVI. yüzyıldan itibaren Reform hareketi ve bilhassa Kalvenizm “dünyaya dönük zahitlik” kavramının ortaya çıkışı, kişinin ödevinin dünya nimetlerinden faydalanmak ve zenginliğini arttırmak olduğu düşüncesinin yayılmasına sebep olmuştur (Günay, 1998: 391). Bunu ayrıntılı bir şekilde kaleme alan Weber, Tanrı’nın insanı belli bir düzenin gerçekleştirilmesi için gönderdiği inancı, insanların toplumsal yaşamlarını daha akılcı bir şekilde idame ettirmeye sevk etmiştir. Özellikle Kalvinizm, insanın bu dünyada başarılı olmasının Tanrı’nın

kulunu sevmesinin bir göstergesi olduğu düşüncesi toplumda yayılmaya başlamıştır. Servet biriktirilmesi ve zengin olmanın şahsi menfaatler doğrultusunda kullanmanın toplumda giderek yayılması, böylelikle Tanrı'nın sevgili kulu olunacağı düşüncesinin yerleşmesine neden olmuştur. Neticede Tanrı'nın sevgili kulu olmak ve kurtuluşa ermenin yolu, kişinin dünya nimetlerinden yüz çevirmemesi aksine bu dünyada çok çalışarak başarıya ulaşmadan geçtiğini düşünen mistik bir hareketin başlangıcı olmuştur.

İktisat ahlaki ve iktisat zihniyeti çözümlemeleri ile tanıdığımız, ayrıca ülkemizdeki Weberian görüşün temsilcisi olan Sabri F. Ülgener; Weber'in Protestanlık ahlaki ve kapitalizmin gelişimi arasında var olduğunu iddia ettiği “seçmeci yakınlık”ın, din ile iktisat arasındaki ilişkileri soruşturan zihniyet araştırmalarına yansıyan boyutunu şöyle dile getirmektedir (Özgiraz, 2000: 177):

Max Weber'in ileri sürdüğü tez yirminci asır başlangıcında çok şaşırtıcı bir tesir hasıl etmiş ve birçok münakaşalara sebebiyet vermiştir, ilk intibah bu derecede şaşırtıcı olmasını haklı görmek lazım gelir; zira kapitalizmin köklerini kimi teknik hususiyetlerde, kimi para ekonomisinin inkişafında, yahut umumiyetle kar ve temettü teminine müsait bir sahada ararken o, kapitalizmi kar ve temettü hırsına düşman “zühdî-asketisk” bir muhitte aramak lüzumunu ileri sürdü (Ülgener, 1984: 28).

Bu durumda Weber'in kapitalizm ile ilgili ileri sürdüğü düşüncesine göre eskiden beri süregelen insanın bol para kazanma hırsının zaten var olduğu ve kapitalizmin bunu olsa olsa dizginlemek olduğu yönündedir. Buna göre kapitalizm değiş-tokuş fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu bir ekonomik sistemdir (Özgiraz, 2000: 177). Diğer kazanç türleri ile kapitalist kazanç türlerini birbirinden ayıran Weber; kapitalizmdeki para kazanmanın süreklilik ve verimlilik arz ettiğini ve para kazanma hırsı ile kapitalizmi ilişkilendirmenin doğru olmadığını dile getirmektedir. Ayrıca o, kapitalizmdeki kazancın sermaye hesabına dayandığını ve başlangıçtaki sermaye ile ileri dönemdeki sermayenin artmak durumunda olduğunu belirtmektedir. Muhasebe, yani tahmini para girdisi ile tahmini para çıktısı arasındaki karşılaştırma kapitalist ekonomik eylemin belirleyici faktörüdür (Özgiraz, 2000: 177). Bu doğrultuda kapitalizmin belli başlı kültürlerde zaten var olup geliştiğini, bu durumun modern batı toplumlarıyla özdeşleştirilmesinin doğru olmadığını belirterek; aradaki farkın sadece ilk dönem kapitalizm ve modern kapitalizm şeklinde olabileceği yönündeki açıklamalarından anlaşılabilir. Kendini tam olarak tamamlayamamış yeni bir ekonomik sistem şeklinde karşımıza çıkan kapitalist zihniyet, sosyal yaşama dair ahlaki ve dinsel

inançlarla örüntülü bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber'in adına modern kapitalizm dediği sistemin aktörleri farklı Protestan mezheplerine bağlı kimselerdir ki, diğer mezheplerde olduğu kazançlarını lüks yaşam uğrunda harcamaktan kaçınmaktadırlar. Kazandıkları başarı ve paralarını dinsel anlamda seçilmiş bir kul adına nitelendirdikleri için yeniden yatırıma dönüştürmektedirler. Eskiden olduğu gibi asketik bir yaşam tarzı, yeniden tanımlanan kapitalizmde bu dünya toplumsal ve ekonomik olarak güçlü ve başarılı olmaktan geçmektedir.

Max Weber, kapitalizmin oluşumunda sadece Marx'ın belirttiği etkenleri değil bir takım ideolojik unsurları da dahil etmiştir. Kapitalizmi gelişmiş modern bir kapitalizm yapan Protestan mezhebinin bu dünya ile ilgili görüşlerinde yatmaktadır. Protestanlığın Calvinist değil, Allah'ın verdiği tabiat intizamını gerçekleştirmek için dünyaya geldiği inancı bu sistem içindeki insanları toplumun rasyonel yönlerini geliştirmeye yöneltmiş ve böylece Pazar mekanizmasının rasyonellik unsurlarını bir Allah görüntüsü olarak kabul edilip onları kullanmaya sevk etmiştir (Türkdoğan, 2005: 76). Calvinizmde biriktirilen paranın ya da malı kişinin şahsi çıkarları doğrultusunda harcanamayacağı düşüncesi, kişilerin zenginliklerinin kat kat artmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte başarıyı da Allah'ın sevdiği kuluna bahşetmesi, Calvinizm'de şahısların daha başarılı kimseler olması sonucunu doğurmuştur.

Weber'in iktisadi zihniyeti, bir noktada Protestanlığın "Püritan" ahlak tarzında, nasıl kapitalizm sürecini meydana getirdiği gerçeğine dayanmakla birlikte; olaylara böyle bir bakış açısı ve tahlil metodu, her şeyden önce Hıristiyan dünyasının kendine has inanç sistemleri, değer yargıları ve davranış kalıplarının bir yorumlamasıdır (Türkdoğan, 2005: 82). Bu açıdan bakıldığında Ülgener ile benzer noktaları bulunmaktadır. Ülgener de tıpkı Weber gibi hareket noktası olarak içinde yaşadığı toplumun yapısını biçimlendiren zihniyet ve ahlaki düsturları tespit ederek, yeni sistem hakkında bir takım görüşler öne sürmüştür.

Ülgener, Batı Avrupa'nın 16. yüzyıldan bu yana kazanç arzusunu savruk ve dağınık bir halden disiplinli bir iş hayatına yönlendirebildiğini; bunun da sebep ve saiklerinin, başta ticaret ve sanayide geniş bir faaliyet ve pazar alanının bulunabilmesi, merkantilizm ve manevi-dini teşvik unsurlarını içerdiğini söyler (Ülgener, 2000: 56). Bunun sebebi olarak ise iktisadi rasyonalizmin doğuşunu göstermektedir. Çok para kazanma hırsı ve arzusunun rasyonel bir zemine oturtulamaması ise, kazancın meşru olmayan yollarda ve savruk bir biçimde harcanmasına yol açmıştır. Ülgener'in Protestan Ahlakı'nda Weber'in izaha çalıştığı iktisadi zihniyetin Batı'da nasıl değişim ve dönüşüm geçirdiğini ve

bunlara bağılı olarak Türk toplum yapısı ile karşılaştırma yapması, nihayetinde iktisadi zihniyetin din ile olan ilişkisinin çeşitli argümanlarla analizinin yapılması, ekonomide rasyonelleşmenin bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Weber iktisadi zihniyet ve faaliyetler ile ilgili sadece Avrupa’da ve Hıristiyanlık üzerine araştırmalar ve çalışmalar yapmamış; aynı zamanda da Budizm, Konfüçyanizm ve Yahudilik ile ilgili de müstakil çalışmalar yapmıştır. Yaptığı bu çalışmalarda iktisat ahlakı ile zihniyet arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmakla birlikte; bu iki olgunun toplumsal yaşama nasıl yön verdiğini ortaya koymuştur. Özellikle Asya dinlerinin mistik yapısına vurgu yaparak selameti içe dönük bir biçimde aramalarının bu dinler etrafında gelişen sosyal yapıda akılcılaşmayı nasıl engellediğine değinmektedir. (Sunar, 2012: 25). Yahudilikte karizmatik peygamber inancı oldukça aktif bir rol oynamaktadır. Protestanlıkta sonraki dönemlerde meydana gelen akılcılaşmanın sosyal yaşama da yansımaları, iktisadi zihniyet dünyasında da bir takım değişmelere sebebiyet vermiştir. Genel olarak bakıldığında Weber’in Hıristiyanlık dışında çeşitli dinleri araştırması ve karşılaştırmalı bir uygarlık tarihi oluşturması, onun “Ekonomi ve Toplum”u kaleme almasında önemli bir rol oynamıştır. Zihniyet kavramını iktisadi açıdan çözümleyen Weber, dinlerin sadece ekonomik yaşam üzerinde değil sosyal yaşamın her alanında oldukça etkili bir güç olduğunu aynı eserinde dile getirmiştir. Bu bağlamda Weber’in iktisat sosyolojisi zihniyet değişiminin yanı sıra Batı ile Doğu’nun moderniteyi farklı şekillerde anlama ve yorumlarının yanı sıra hem ekonomik anlamda hem de sosyal yaşam anlamında nasıl farklılaştırdığı çerçevesinde şekillenmiştir.

4. SONUÇ

Sosyal bilimler içerisinde birçok bilim dalında adından çokça söz ettiren Max Weber, aslında hukukçu olmasının yanı sıra iktisatçı, tarihçi, sosyolog ve aynı zamanda karşılaştırmalı dinler tarihçisidir. Onun çok yönlü oluşunda elbette ki yaşadığı dönemin Almanyası ve Avrupa’nın içinde bulunduğu sosyal ve siyasal durumun büyük önemi vardır. Diğer önemli Avrupa ülkelerinden çok daha önce Almanya’da gerçekleşen eğitim reformu, Weber’in tarihsel ve toplumsal olaylara daha rasyonel yaklaşmasına neden olmuştur.

Özellikle kapitalizmin ortaya çıkışından sonra iktisadi konulara rasyonalite perspektifinden yaklaşan Weber’in ekonomiye dair söylemleri, onun iktisat sosyolojisinin kurucusu rolünü üstlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Pek çok

bilim insanının aksine o, modern Batı toplumlarının bir çöküş süreci içerisinde olmadığını düşünerek, duruma tek taraflı bakılmaması yönünde sosyal bilimlere daha çok ağırlık vermiştir.

Weber dönemindeki Almanya'nın problemlerinden hareketle, artık durağan bir hale gelen moderniteyi kapitalizm çerçevesinde ele almış ve iktisadın sosyolojik karakterine dair çalışmalar yapmıştır. Diğer kapitalist ülkelere nazaran Almanya'nın neden daha geç kapitalistleştiğini ve bundan doğan sorunlara eğilerek çeşitli çalışmalar yapmıştır. Alman İdealizmi ve modernizmin aynı çizgide seyir alması gerektiğini düşünen Weber, Alman toplumunun geleceğini modernitenin Alman toplumunda ilerlemenin tek çıkış yolu olarak göstermek istemiştir.

Protestanlık ile iktisadi gelişme arasında pozitif bir ilişki olduğunu düşünen Weber, kapitalizmin ruhunun da aslında çok çalışmak ve biriktirmekten geçtiğini düşünmektedir. Bu dünyada çok çalışma ve başarının Tanrı'nın seçilmiş kullarına bahsettiği adeta bir lütuf olarak normlandırıldığı Calvenizmin, iktisadi zihniyet üzerinde çok önemli etkilerinin olduğu kaleme aldığı eserinde açıkça görülmektedir. Eski kapitalizm ve modern kapitalizm arasında bir takım farklılıkların olduğunu belirten Max Weber, onun dönüşmesindeki en önemli etkenin Batı'daki zihniyet dönüşümü olduğu düşüncesindedir. Kapitalizmin gelişmesini Protestan ahlakı ile yeni bir hal alan kapitalist ruh ile birleşmesiyle ilintili görmektedir. Bu dünyada kişinin çok çalışıp iyi kazanç elde etmek ve başarıyı yakalamanın Tanrı'nın sevgili kulu halini alması elbette Protestan ahlakı ile ilintilidir. Önceleri kişiler çok kazanç elde ettikleri zaman kendi dünyalık arzu ve hevesleri için gereksiz yere harcamakta idiler. Ancak Protestan zihniyetiyle hareket eden kişi kazancını harcamak yerine daha çok birikim yaparak daha çok kazanarak Tanrı'nın sevgisini kazanma arzusu ve hevası içerisine girmiştir. İnsanların çok çalışıp çok kazanç elde etmesi ve başarıyı yakalaması Weber'e göre, Protestan ahlakının ekonomi üzerindeki rasyonelleştirilmiş şeklidir.

Modern Batı toplumlarının geçirdiği tarihi ve toplumsal süreçlerin mercek altına alınmasının yanı sıra Doğu uygarlıkları ile de ilgilenen Weber, bu kapsamda Budizm, Konfüçyanizm ve Yahudilik dinlerinin iktisadi etiği çerçevesinde iktisadi yapılarının yanı sıra dini, sosyal ve siyasal yapılarını karşılaştırma yoluna gitmiştir. Batı toplumlarının modernleşme sürecinde takip ettiği yolu diğerlerinden daima farklı tutan Weber, modern kapitalizmi rasyonel bir çerçevede evrenselleştirerek, dinin iktisadi zihniyet ve iktisadi faaliyetler üzerinde oldukça etkili bir faktör olarak bizlere sunmuştur.

KAYNAKLAR

- Aron, Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev. Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, 2000.
- Bottomore, Tom& Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Çev. Mete Tunçay& Aydın Uğur, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.
- Çelebi, Nilgün, Sosyoloji Notları, Ankara: Anı Yayıncılık, 2007.
- Esgin, Ali, Anthony Giddens Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.
- Giddens, Anthony, Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji, Çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları, 3. Baskı, 1999.
- Özgiraz, Ahmet, Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi, Ankara: A Yayınevi, 2000.
- Özlem, Doğan, Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 3. Baskı, 2001.
- Öztürk Karagöz, Emel, Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu, İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Ringer, Fritz, Weber'in Metodolojisi, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Sunar, Lütfi, “Weber'in İktisat Sosyolojisi: Uygarlığı Anlamının Anahtarı Olarak İktisadi Zihniyet”, Sosyoloji Konferansları, No: 45, 2012-1, 19-42.
- Ülgener, Sabri F., Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Swingewood, Alan, Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1998.
- Türkdoğan, Orhan, İslam Değerler Sistemi ve Max Weber, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2005.
- Weber, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Gülistan Solmaz, Ankara: Alter Yayınları, 2009.